

Rafał ROGUSKI* (Siedlce University, Poland)

The protection of the cordon section on the border between Central Lithuania and the so-called Kaunas Lithuania between 1921-1923

Key words: Central Lithuania (Middle Lithuania), the Command of the Cordon Section, staging troops, internal security

The successful battle of the Niemen River against the Red Army improved Poland's military situation in the north-eastern Borderlands. It forced Moscow to begin serious peace talks, and the Lithuanian side to seek a compromise solution by means of negotiations. Talks with Lithuanians, influenced by the Polish-Russian negotiations in Riga, began in Suwałki on 30th September. The Suwałki Agreement was a cease-fire rather than a peace treaty, and was understood as such by both sides. It did not satisfy neither Poland nor Lithuania. Both Warsaw and Kaunas wanted to annex Vilna¹.

Central Lithuania (Middle Lithuania) was formally an independent organism established on the initiative of Józef Piłsudski by Gen. Lucjan Żeligowski on 12th October 1920. This was a reaction to the signing of the agreements in Spa and Suwałki, which left the Vilna County beyond the Polish sphere of influence. The area of Central Lithuania was annexed by the 'mutinied' troops under the command of Gen. Lucjan Żeligowski. The state existed for over one and a half years. Central Lithuania's executive organ was the Provisional Governing Commission formed on 12th October 1920 by the decree of Gen. Lucjan Żeligowski.

On 8th January 1921 the elections to the Vilna Sejm were held, and on 20th February 1922 the Sejm passed a resolution to incorporate Central Lithuania into Poland, which gained approval from the League of Nations. The Conference of Ambassadors recognised the borders of Poland on 15th March 1923².

Under the Decree of 12th October 1920 the superior authority in the area of Central Lithuania was granted to Gen. Lucjan Żeligowski, the commander-in-chief of the Central Lithuanian Army. In 1920, in the period of struggle for the Vilna Region, the I Corps was formed under the command of Gen. Jan Rządkowski. In 1921

* The results of the research carried out under the research theme No. 410/14/S were financed from the science grant granted by the Ministry of Science and Higher Education; The Institute of History and International Relations. Faculty of Humanities; rafal.roguski@uph.edu.pl, ORCID iD 0000-0002-3635-6768.

¹ ŁUKOMSKI 1997: 29, 31.

² LOSSOWSKI 1997: 42, 43; KRAJEWSKI 1996: 105.

the armed forces of Central Lithuania were reorganised by creating two infantry and one cavalry divisions. Central Lithuania's public security was ensured by the State Police established in March 1921, which was strongly reinforced by military units³. The Central Lithuania's Police gradually took over the task of providing public security from them. However, the local Police's morale and competence was low, its corruption being visible in committing thefts, with soldiers participating in this practice⁴.

The disastrous state of Central Lithuania's economy rendered it impossible for the Vilna Region to exist independently in this respect. Food provision was made by the Polish Government. Along with the changing economic situation abroad and the increasing financial burdens the Polish Ministry of Foreign Affairs demanded from the Provisional Governing Commission to expand its jurisdiction⁵.

When the hostilities conducted by Central Lithuania's military units against Lithuanian troops ceased on 29th November 1920, both sides agreed to create a neutral zone all along the Polish-Lithuanian border line. This solution, provisional by its very nature, worked for over two years, to the end of February 1923⁶. The neutral zone was set up according to the third paragraph of the truce of 29th November 1920, and manned on 3rd December 1920. In the Suwałki Region the demarcation line had been already fixed in 1919, and in the autumn of 1920, on its both sides, a 12-kilometre demilitarised zone was created. The neutral zone was 12 kilometres wide, 6 kilometres on each side. Some part of its area, on Central Lithuania's side, was administered by the Main Council of the Neutral Zone. The demarcation line did not meet the ethnographic, economic or strategic needs of both sides. In the area of the neutral zone regular military units were not allowed to be stationed, although this regulation was not always observed⁷. In fact, in the Vilna Region, a 12-kilometre neutral zone was a piece of no-man's-land⁸. In the neutral zone stretching along the demarcation line the local police was supposed to maintain order. Military units, together with the police, controlled the outer line⁹. In the middle of January 1921 the Border Cordon (the Border Guard Service) of the General Command of the Polish Army was created. Three command headquarters controlling the cordon sections in Święciny, Grodno and Vilna were established. Each section was divided into subsections monitored by control stations. They were secured by staging battalions sent from central Poland. In March 1921 the Staging Inspection of the 2nd Army took control of the border guard service. The commanders of the Grodno and Święcice sections were, respectively, Lt Col Waclaw Szokalski and Mjr Karol Rozdół. Both officers had long experience in staging service¹⁰. Both were earlier commanders of staging brigades constituting the 2nd Army in September 1920. Lt Col Waclaw Szokalski commanded the 1st Staging Brigade, and Karol Rozdół, as a major, the 2nd Staging Brigade.

³ ŁOSSOWSKI 1996: 188; KRAJEWSKI 1996: 78.

⁴ ŚLESZYŃSKI 2005: 8.

⁵ BUCHOWSKI 2004: 48.

⁶ ŚLESZYŃSKI 2007: 126.

⁷ ŚLESZYŃSKI 2007: 127.

⁸ ŁOSSOWSKI 1997: 35.

⁹ ŁACH 2014: 217.

¹⁰ ŁACH 2014: 218.

In October 1922 the Command of the Cordon Section “Wilno” was subordinated to the commander of the 3rd Cavalry Brigade, while the south-eastern stretch of the Polish-Lithuanian border (in the Białystok Voivodeship) was controlled by the Command of the Cordon Section “Grodno” and the Staging Inspection of the 2nd Army. The cordon zone was divided into subsections including control stations¹¹.

After the High Command of the Polish Army was dissolved in May 1921, and the warfare carried out by the Polish Army stopped, the existing Border Cordon of the High Command was transformed into the Border Cordon of the Former East Front. The staging battalions securing this cordon were transformed into customs battalions subordinated to the General Staff¹².

The inhabitants of the neutral zone had economic, cultural and political connections with the Vilna Region, especially the city of Vilna. The cordon line drawn hastily, often changed, divided the land owned by the local farmers, which, in the case of the total closure of the cordon line, had a very bad influence on farming, aroused negative feelings towards the Polish authorities, and fostered separatist movements. The cordon traffic needed to be treated differently from the usual border traffic¹³.

The borderland of the neutral and the demilitarised zones was a very dangerous area. The unending instability made the life of the local inhabitants difficult and endangered their security. Neither the People’s Militia, established by Poles, nor the Lithuanian troops of *shaulises* (Polish: *szaulisi*, the Lithuanian Riflemen’s Union) and guerrillas, did not help to provide it¹⁴. And the People’s Militia of the Neutral Zone consisting of the local people, operating on the Polish and Lithuanian sides, did not fulfil its tasks. Assaults, murders and robberies, in which the local bandits as well as the Militia themselves were involved, happened on a daily basis. Most Polish guerrillas were members of the Union for State Security, while the Lithuanian activities were coordinated by the Guerrilla Headquarters from Kaunas, and the Lithuanian Riflemen’s Union (Lietuvos Šaulių Sąjunga)¹⁵.

In the autumn of 1922 assaults and robberies on both sides began to intensify. In October 1922 the news spread that some estates owned by Poles, located in the neutral zone, received an expropriation order¹⁶. At the beginning of 1923, closing the neutral zone in the Polish-Lithuanian borderland became a widely discussed issue¹⁷.

¹¹ ŚLESZYŃSKI 2007: 129; ŁACH 2014: 218. At the level of operational unions since autumn 1919, there was the Staging Inspection of the Army subordinate the quartermaster of the Front, and from the summer of 1920 the office of the General Staging Inspector of the Front (Army). The Staging Inspector of the Army at the Stage District Command was directly subordinate to the Stage District Commander, in this case the 2nd Army Stage District.

¹² ŁACH 2014: 218.

¹³ Lithuanian Central State Archive in Vilnius (next LCSA), F. 19 Ap. 1 B 36, Dział Kontroli Ruchu Kordonowego L. dz. 380/ 1 Wilno, dn. 5 V 1922 roku. W sprawie ruchu osobowego i towarowego z terenów Wileńszczyzny do Pasa Neutralnego i z powrotem, Raport do Pana Delegata Rządu na ziemię Wileńską w Wilnie, ch. 231 (243).

¹⁴ ŁOSSOWSKI 1997: 35.

¹⁵ REZMER 2006: 32.

¹⁶ ŁOSSOWSKI 1997: 37.

¹⁷ ŁOSSOWSKI 1997: 35.

The neutral zone cordon could be crossed only in specified circumstances. A pass of the proper colour was required to enter or leave the neutral zone¹⁸. For example, short-term (three-day) passes were yellow, while those issued for the period of farm works from 15th April to 1st November were blue¹⁹. Also white passes were issued. The colours of passes were important because soldiers who controlled them were most often illiterate and did not understand the contents of the documents. They distinguished between them by their colour²⁰.

In 1921, for the cordon zone to function more efficiently in Central Lithuania, the Department for the Control of Cordon Traffic was established by the decision of the Head of the Department of the Interior of Central Lithuania. This new institution set up outposts in places where border traffic was done. It consisted of a central office at the General Headquarters of the State Police of Central Lithuania in Vilna, and a network of control stations. Turno-Sławiński became Head of the Department for the Control of Cordon Traffic²¹.

Conducting espionage activities was one of the most important tasks allotted to the employees of the Department for the Control of Cordon Traffic. Of special interest was information such as the dislocation of Lithuanian troops, their size, the commanders' surnames, the Lithuanian military infrastructure, the description of communication routes, political and economic information²². Secret investigation agents were employed in the cordon with the task of supporting guards in securing the border line. The agents were unestablished government officials of the 10th rank²³. After Central Lithuania ceased to exist as a separate, political-legal entity in March 1922, the state administration was unified. On the orders of the Chief Commander of the Border Guard of 9th November 1922, the troops of the Border Guard took control over the Polish-Lithuanian border²⁴.

In the area of the border cordon, security was provided by military troops, including cavalry and infantry consisting of front-line units and rear-guard formations (staging battalions).

On 22nd October 1921, by Decree W/L. Śr. (the Central Lithuanian Army) 376, of the Chief Commander of the Central Lithuanian Army, and Order D. W. L. Śr. (the Command of the Central Lithuanian Army) 1179/IV Tjn, of the Troop Commander of Central Lithuania, tactical border protection was provided by the Command of the 3rd Cavalry Brigade, who, in terms of tactics, controlled the Command of the Cordon Section together with its subordinate units: the 1st Lithuanian-Belarussian staging battalion, the 2nd Lithuanian-Belarussian staging battalion, the 2nd battalion of the 76th infantry regiment (from Lida), the 1st platoon of

¹⁸ ŚLESZYŃSKI 2007: 129.

¹⁹ LCSA, F. 19 Ap. 1, B 35, Dział Kontroli Ruchu Kordonowego. Rozkazy Komendanta Głównego Policji Państwowej Instrukcja o wydawaniu przepustek mieszkańcom pasa neutralnego /krótkoterminowych/ na prawo wjazdu i trzydniowego pobytu na terenie Litwy Śr. oraz powrotu do pasa neutralnego, ch. 256, Instrukcja o wydawaniu przepustek mieszkańcom pasa przykordonowego których grunta rozdzielone zostały linią kordonową (na okres robót rolnych od 15-go IV do 1 XI), ch. 117.

²⁰ LCSA, F. 19 Ap. 1, B 36, Dział kontroli ruchu kordonowego L. dz. 212 pf, Wilno dn. 29 maja 1922. Do Pana Delegata Rządu Wydz. Bezp. F. Rakowski).

²¹ ŚLESZYŃSKI 2007: 129.

²² ŚLESZYŃSKI 2007: 130.

²³ LCSA, F. 19 Ap. 1, B. 48, Okólniki i instrukcje, Instrukcja dla agentów, ch. 5.

²⁴ ŚLESZYŃSKI 2007: 131.

cavalry of the 23rd Uhlan regiment, the 1st platoon of the 26th squadron of the field, staging, military police, and the 10th Uhlan regiment. The Command of the Cordon Section depended, in organisational and material terms, directly on the Command of the Central Lithuanian Army. The Commander of the Cordon Section had disciplinary powers of a regiment commander. The cordon line was divided into 4 subsections: No 1 Niemenczyn, No2 Mejszagola, No 3 Nowe Troki, and No 4 Olkienniki.

The 2nd Lithuanian-Belarussian staging battalion with the staging point in Niemenczyn manned Subsection no 1. The 2nd battalion of the 73rd regiment of infantry with the staging point in Mejszagola manned Subsection no 2. The 1st Lithuanian-Belarussian staging battalion with the staging point in Nowe Troki manned Subsection no 3, and the 10th Uhlan regiment with the staging point in Olkienniki manned Subsection 4. The machine gun company and the technical squadron were located near their squad commanders. The commander of the platoon of the 26th squadron of the field, staging, military police assigned one section at the disposal of each commander of the subsections in order to conduct possible investigations in the case of malpractice committed by servicemen as regards pedestrian and freight traffic in the border area²⁵.

The commanders of the battalions were obliged to exchange privates serving in posts commanded by officers and non-commissioned officers, so that they do not become intimate with the local people, which could fatally affect performance standards. On 9th September 1921, the 4th squadron of the 23th Uhlan regiment serving in the cordon section was replaced by the collective squadron of the 3rd Brigade of Cavalry under the command of Lt Henryk Brunicki. Control stations were supervised by officers working for the Political Police. They were obliged to issue binding opinions regulating the border traffic between Kaunas Lithuania (the Lithuanian Republic) and Central Lithuania²⁶.

By order L. 3103/III of the Command of Central Lithuanian Army, the number of permanent posts was decreased. Priority was given to manning the most important roads. All the roads running from Kaunas Lithuania's side were to be barred and constantly patrolled²⁷.

The neutral zone was abolished by an organised Polish military action undertaken by military troops and the Border Guard of the State Police, the army, and the Union for State Security, beginning on 15th February 1923 and lasting to the end of the month. Poles belonging to Col. Paślawski's Group had two armoured trains – *Paderewski* and *Poznańczyk*. They used artillery in the heavy fighting with Lithuanians lasting almost two weeks²⁸.

The difficult service in the cordon triggered many malpractices which the Department of the Central Lithuania's Interior sought to eliminate. The problems of the cordon service are discussed in the document called the Report of the Head of the Department of the Interior issued at the end of December 1921.

²⁵ LCSA Fondas 19 Ap. 1 file 36 Dowództwo Odcinka Kordonowego Wilno, Wilno, dnia 22 października 1921 Rozkaz organizacyjny nr 5, ch. 320.

²⁶ LCSA Fondas 19 Ap. 1 file 36, Dowództwo Odcinka Kordonowego Wilno, Wilno, dnia 14 września 1921 Rozkaz organizacyjny nr 3, ch. 319.

²⁷ LCSA Fondas 19 Ap. 1 file 36, Dowództwo Odcinka Kordonowego Wilno Rozkaz Organizacyjny nr 8 Wilno dnia 5 listopada 1921 r., ch. 323.

²⁸ REZMER 2006: 40.

(Pieczęć) Tymczasowa Komisja Rządząca Środkowej Litwy
Departament Spraw Wewnętrznych Dział Bezpieczeństwa Oddz. 1313 dn. 22 XII 1921 r. L.
189/pf

Poufne. Do Tymczasowej Komisji Rządzącej

Sprawozdanie Dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych w sprawie kontroli ruchu na kordonie²⁹

Faktyczną aczkolwiek tymczasową granicą od Zachodu Litwy Środkowej jest linia demarkacyjna, oddzielająca tereny administrowane przez władze Litwy Środkowej od pasa neutralnego. Do listopada b.r. organizację ochrony granicy oraz uregulowanie przez nią ruchu osobowego i towarowego miało w swem ręku D-wo Odcinka Kordonowego bezpośrednio we wszelkich sprawach uzależnione od naczelnego Dowództwa Litwy Środkowej. Organizacja taka jednak wykazała wiele braków i efekt „Ochrony” (sic!) granicy przez samowolnem jej przechodzeniem był minimalny. Jedną z bezpośrednich przyczyn było niecelowe połączenie funkcji ściśle administracyjnych ze ściśle wojskowymi w organach czysto wojskowych, a więc i możliwość decydowania o małym nie przez każdego żołnierza, stojącego na posterunku o legalności przejazdu, lub przewozu towarów, stąd i niemożność ustrzeżenia się zbyt częstych nadużyć. I obserwować się dawał fakt, że przejść lub przejechać granicę można było bez żadnych trudności, czasem za mniejszą lub większą zapłatą – w każdym razie o nie wpuszczeniu osób podejrzanych lub wręcz wrogich, albo niewypuszczeniu szmuglu mowy być nie mogło.

Wobec jednak krystalizującej się z każdym miesiącem wyraźniej sytuacji politycznej zaszła potrzeba uporządkowania i stosunków granicznych. Potrzebę tę odczuwał bardzo mocno Pan Generał Żeligowski, gdyż we wrześniu b.r. zażądał reorganizacji ochrony pasa granicznego i po odbyciu szeregu narad z PP [Policją Państwową]. Prezesem T.K.R. [Tymczasowej Komisji Rządzącej] Dyrektorami Departamentów Sprawiedliwości, Spraw Wewnętrznych i Handlu oraz przedstawicielami Dowództwa W.L.S. [Wojsk Litwy Środkowej] polecił przygotowanie w tym przedmiocie odpowiedniego dekretu³⁰.

Po odbyciu licznych konferencji z wyszczególnionymi wyżej osobami zostały przedłożone T.K.R. i uchwalone, a następnie zaaprobowane przez Naczelnego Dowódcę Wojsk Litwy Środkowej Dekrety Nr 376 i 378. Pierwszy z nich w art. I poleca Dyrektorowi Departamentu Spraw Wewnętrznych akcję ochrony granicy od nielegalnego obrotu towarowego. Samo przez się rozumie, że dotyczy to i przechodzenia osób. Art. 3 tegoż Dekretu powiada: „Dowództwo Odcinka Kordonowego wykonywa służbę ochronną zgodnie z przepisami wydanymi przez Dyr. Dep. Spraw Wewnętrznych”.

Art. 4 zaś stwierdza ingerencję Departamentu Spraw Wewnętrznych przez upoważnienie jego Dyrektora do wydawania „przepisów wykonawczych i zarządzeń obowiązujących w przedmiocie ochrony linii demarkacyjnej”.

Dekret, o którym mowa, został wydany dnia 6 października b.r. ogłoszony 17 tegoż miesiąca. Przez prawie dwutygodniową zwłokę w ogłoszeniu wspomnianego Dekretu musiała nastąpić i zwłoka w jego wykonaniu. Aparat bowiem gotów był już w początku października nie mniej odnośnie władze wojskowe przed ogłoszeniem Dekretu nie zgadzały się dokonać reorganizacji we własnym zakresie działania. Reorganizacja ta została zdawało się, uzgodniona na kilku konferencjach Dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych z ówczesnym Szefem

²⁹ Lithuanian Central State Archives, F. 19 Ap. 1, B. 36, ch. 329-346.

³⁰ The President of the Provisional Governing Commission held, simultaneously, the position of Head of the Department of the Interior. This position was held by: Witold Abramowicz, and then, Stefan Mokrzecki, succeeded by Aleksander Meysztowicz.

Sztabu W.L.S.³¹ i Dowódcą Odcinka Kordonowego płk Jankowskim i zaaprobowana przez P. Generała Żeligowskiego, atoli w czasie drukowania Dekretu nastąpiła zmiana na stanowisku Szefa Sztabu W.L.S., zatem zmiana poglądu na całą akcję, o której mowa i - znowu zwłoka. Zostały ustalone i przez miarodajne czynniki zaakceptowane. Polegały one na następujących zasadach: wojsko obsadza możliwie ściśle granicę, tj. na samej linii demarkacyjnej. Przed tem linia kordonu wojskowego biegła nieraz i o kilkanaście kilometrów na wschód od linii demarkacyjnej, przez co ludność zamieszkała między kordonem wojskowym, a linią demarkacyjną nie wiedziała właściwie czy mieszka w pasie neutralnym, czy w Litwie Środkowej /obsadę zgęszcza/ dodano odpowiednie jednostki bojowe/ i nie ma jako wyłączne zadanie nie dopuszczenie do przekroczenia granicy ani z jednej, ani z drugiej strony. Ażeby owe strzeżenie granicy nie było fikcją zerwano z dotychczas praktykowanym systemem umieszczania żołnierzy /patroli wojskowych/ we wsiach na kordonie leżących i wystawiania tylko nielicznych na wielkich drogach posterunków, a zarządzono ściśle obstawienie granicy przez odpowiednio zorganizowaną służbę wartowniczą, z tem, by żołnierz na posterunku (warta) znajdował się stale i w niewielkiej odległości od sąsiednich wart. Komendę objęło Dowództwo Odcinka Kordonowego.

Co kilkanaście kilometrów postanowiono zorganizować na samej linii granicznej stacje kontrolne przez które jedynie i wyłącznie miał się odbywać ruch pieszy i kołowy przez granicę. Stacje kontrolne miały być zorganizowane przez Departament Spraw Wewnętrznych i przygotowanie całej organizacji t. j. uzgodnienie zasad z odnośnymi czynnikami wojskowymi, opracowaniu systemu organizacyjnego samych stacji kontrolnych i ich centrali, opracowanie odpowiednich przepisów wykonawczych, wybraniu kandydatów na odpowiednie w tym dziale stanowiska itp. Departament Spraw Wewnętrznych wystąpił do Tymczasowej Komisji Rządzącej dnia 18. X. b.r. z wnioskiem o zatwierdzenie etatów i preliminarza i jednocześnie z wnioskiem w drodze właściwej przesłanym do Pana Delegata Rządu Rzeczypospolitej o udzielenie na ten cel kredytu. W dniu 25 tegoż miesiąca Departament Spraw Wewnętrznych otrzymał z Prezydium T.K.R. zawiadomienie /pismo nr 4283/, że zarówno etaty jak i preliminarz zostały zatwierdzone.

Zgodnie z umową zawartą z władzami wojskowymi stacje kontrolne miały rozpocząć urzędowanie z dniem 1-go listopada. Tegoż dnia stacje kontrolne /w ilości 9-ciu/ na obsadzenie linii kordonowych powiatu Trocko-Wileńskiego były gotowe do wyruszenia na miejsce wyznaczone. Zaszła jednak nieoczekiwana przeszkoda. Pomimo zatwierdzenia preliminarza pieniędzy Departament Skarbu nie wydał, gdyż kredyt nie był jeszcze wyjednano. Tymczasem wojsko zgodnie z rozkazem D.O.K.³² z dn. 5 listopada, opuściło punkta kontrolne wobec czego sprawa ich obsadzenia przez funkcjonariuszy Departamentu Spraw Wewnętrznych stała się nader palącą i Departament widział się zmuszonym użyczyć na ten cel czasowo kredytu, w sumie 1.252.591 M.k.p.³³ z innych paragrafów budżetu. W ten jednak sposób sprawa została załatwioną czasowo, gdyż ochrona linii kordonowej wymagała już, zgodnie z preliminarzem, coraz nowych wydatków. Wobec tego pismem z dnia 10. XI, 21. L. 995 Departament zwrócił się ponownie do Prezydium Tymczasowej Komisji Rządzącej z prośbą o możliwe przyspieszenie wyjednano odpowiedniego kredytu. Na to pismo Departament otrzymał odpowiedź datowaną 29. XI. 21. Tj. po 19-tu dniach ze wskazaniem, iż „sprawa udzielenia kredytu może być załatwiona jedynie przez zaspokojenie najkonieczniejszych wydatków w drodze „virements” budżetowych Departamentu Spraw Wewnętrznych. Takie załatwienie sprawy sprzecznej zresztą z uchwałą T.K.R. spowodowało cały szereg nieoczekiwanych konsekwencji. Budżet Departamentu nie posiada oszczędności, którymi można byłoby pokryć

³¹ Chief of Staff of the Central Lithuanian Army – Lt Col Jerzy Ferek-Bleszyński, next Mjr Kordian Zamorski.

³² DOK – The Department of National Defense, a part of the Provisional Governing Commission, appointed by Gen. Lucjan Żeligowski on October 12, 1920.

³³ Marka Polska (Polish Marks)- abbreviation of former polish currency.

wszystkie wydatki Działu Ruchu Kordonowego, obliczone według preliminarza na dziewięć i pół miliona. Poza to, gdyby i tak było, to proces przeniesienia trwa zbyt długo, by można było nadążyć za potrzebami życia.

Nr. 1/ na wystąpienie Departamentu o przeniesienie na wydatki personalne i rzeczowe na m-c grudzień Departament Skarbu udzielił odpowiedzi dopiero 10. XII. 21 r.,

2/ na pismo o przeniesieniach z paragrafu na paragraf dla uruchomienia 4 -ch nowych stacji kontrolnych w powiecie Święciańskim, przekazanych Departamentowi rozkazem Dowództwa II-ej Armji z dn. II/XII Departament Spraw Wewnętrznych dotychczas odpowiedzi nie otrzymał.

Jeżeli się weźmie pod uwagę, że prace bez pewności, że potrzebne pieniądze będą w porę wypłacone, a raczej z pewnością, że będzie odwrotnie, stwarza masę trudności i przykrości, jeśli się policzy stracony czas i masę zachodu na ciągle delegowanie urzędników do władz skarbowych i rozmowy z temi władzami nb. pozostającymi zwykle bez rezultatu praktycznego, to należy przyznać, że tego rodzaju warunki nie mogły nie wpłynąć i na normalne funkcjonowanie samej organizacji.

Mimo trudności z tej strony dnia 3 listopada zostało uruchomionych 9 stacji kontrolnych na odcinku będącym w sferze działania wojsk Liwy Środkowej. W uruchomieniu stacji kontrolnych na północ od tego odcinka (powiat święciański) zaszła nieoczekiwana przeszkoda. Pomimo uprzedniego porozumienia się zarówno z Dowódcą tego Odcinka Kordonowego, jak i Dowódcą Dywizji odnośnej Dowództwo Armji Delegowanemu przez Departament urzędnikowi odmówiło zgody na rozciągnięcie projektowanej organizacji na teren powiatu Święciańskiego. Dopiero po osobistej rozmowie, jaką miał Dyrektor Departamentu Spraw Wewnętrznych z Dowódcą Armji uzyskano w końcu listopada zgodę na ujednostajnienie organizacji, lecz i tu stanął na przeszkodzie brak kredytów. Jak już wyżej wzmiankowałem na pismo Departamentu w tym przedmiocie do tej pory nie otrzymałem odpowiedzi.

Była inna trudność w pracy w tej dziedzinie. O ile bowiem sprawy ruchu osobowego zostały przez Departament Spraw Wewnętrznych ujęte w ścisłe instrukcje, o tyle sprawy obrotu towarowego napotykały na nieprzewidywane trudności właśnie z powodu braku odpowiednich instrukcji, do wydania których upoważniony był jedynie Departament Handlu i Przemysłu. Stąd aż do ostatnich czasów stacje kontrolne pracowały prawie po omacku, gdyż przepisy regulujące obrót towarowy Departament handlu i Przemysłu nadesłał dopiero dnia 9 grudnia r. b.

Początkowo ochrona linii kordonowej, zorganizowana na wyżej przytoczonych zasadach, mimo trudności i usterek organizacyjnych, zdawała się rokować pomyślne wyniki. Przetrzymano szereg osób, pragnących nielegalnie przekroczyć granicę, zatrzymano pewną ilość towarów w tem gotówkę i różne kosztowności, a przede wszystkim ustały narzekania ludności na gwałty i łapownictwo. Coraz większa też ilość osób zwracać zaczęła się o przepustki i wizy towarowe. Lecz stan ten trwał bardzo niedługo. Przyczyną zmiany na gorsze było zarządzenie odpowiednich władz wojskowych dotyczące zmniejszenia stałych wart i wystawienia tylko placówek na główniejszych drogach, zastąpienie zaś wart przez patrole. Było to zasadnicze odstępstwo od przyjętej zasady, które musiało doprowadzić w rezultacie do tego, że granica przestała być należyście strzeżoną.

Znając stosunki panujące w grupie wojsk Litwy Środkowej można było z góry przewidzieć, że system patrolowy nie da należytych rezultatów (jak zresztą było to widoczne przez cały rok ubiegły), gdyż inaczej służbę pełni żołnierz na warcie, obowiązany pod surową odpowiedzialnością nikogo nie przepuszczać, co się i łatwo daje skontrolować, inaczej patrol, która (sic!) z rzadka obchodzi swój odcinek i za to co się dzieje na nim, gdy ona jest nieobecna, oczywiście odpowiadać nie może. Patrole zresztą były daleko niewystarczające i czy przez niedbałość lub lekceważenie swych obowiązków przez odpowiedzialnych dowódców, czy to z innych zasadniczych przyczyn, jak brak należytego umundurowania itp. Rola ich zeszła do minimum, co wkrótce rezultaty całej akcji okazały.

Mimo też wyraźnej Instrukcji udzielonej przeze mnie p. Dowódcy Odcinka Kordonowego granica nie została obsadzona ściśle według linii demarkacyjnej. Dopiero zostało to uskutecznione rozkazem D.O.K. Nr 9 z dnia 3 grudnia b.r. wydanym już pod presją różnych uchwał, artykułów w prasie itp.

Na ogół ochrona granicy przedstawia się dziś zupełnie niewystarczająco. Najgorzej rzecz ma się na odcinku obsadzonym przez ułanów, gdyż ci nie tylko służby należycie nie pełnią, motywując to tem, że ułani nie mogą pieszych patroli odbywać, a do konnych nie mają koni, ale i stale zajmują się nadużyciami, co liczne skargi ludności i raporta lokalnych władz stwierdzają.

Stosunek dowódców poszczególnych oddziałów wojskowych do personelu Stacji Kontrolnych (sami zdemobilizowani wojskowi) jest często nieprzychylny, gdyż upatrują w ich istnieniu rzekomo zmniejszenia swych kompetencji, wielu zaś z dawna tam rozmieszczonych żołnierzy również zbyt przychylnie nie może się donosić do personelu Stacji Kontrolnych, gdyż widzi w ich istnieniu urwanie się znacznych nieraz dochodów nielegalnych.

Pozwolę sobie w tem miejscu przytoczyć wyjątki z raportu Kierownika Działu Kontroli Ruchu Kordonowego (str. 7) z dn. 7 bm.

I Stacja Kontrolna nr 1 w Sużanach

Odcinek wynosi 10 klm³⁴, na którym pełni służbę 40 ludzi, rozmieszczonych po kilku na placówkach. Wobec marznięcia jezior w rejonie stacji i złego obstawienie kordonu wojskiem, szmugiel, korzystając z bezkarności wzmógł się w ostatnich czasach. Wojsko w tym rejonie jest słabo zaopatrzone w obuwie, wobec czego część ludzi nie może pełnić służby³⁵.

II Stacja Kontrolna w Burkielach

W rejonie tej stacji kordon obsadzany jest bardzo słabo, gdyż wobec braku obuwia dwie trzecie żołnierzy przeznaczonych do służby wartowniczej, służby tej pełnić nie może, reszta wojska przeznaczona do służby pełni ją gorliwie lecz posterunki są rozmieszczone zbyt daleko jeden od drugiego.

III. Stacja Kontrolna w Jawniunach

Rejon stacji wynosi około 18 klm, posterunki wojskowe stoją tylko we wsiach, odległość między którymi wynosi przeszło 3 wiorsty, wobec czego przerwy te są bardzo słabo ochraniane przez wojsko i powodują, że idzie niemi szmugiel. Ruch przez st. kontr. bardzo duży, zwłaszcza z Litwy Kowieńskiej.

IV. Stacja Kontrolna Nr 4 w Europie

Rejon stacji – 6 klm. Posterunki wojskowe rozstawione bardzo rzadko, służbę pełnią bardzo niedbale, w nocy posterunków bardzo często nie ma, a nawet placówki są zwijane. Placówka wojskowa Pojodzie vel Pogodzie bezprawnie rewiduje podróżnych. D-ca załogi wojskowej ppor. Sopoćko twierdzi, że dawne białe przepustki wydawane przez D.O.K. Wilno mają nadal moc obowiązującą.

V Stacja Kontrolna Nr 5 w Jetelunach

Stacja umieszczona jest obok toru kolejowego, zaś szosa biegnąca obok Jatelun zamknięta jest szlabanem obok którego stoi posterunek wojskowy. Służbę na kordonie pełnią ułani 4. pułku,

³⁴ Klm – former distance record of the kilometer.

³⁵ The shortage of boots for soldiers was an important issue. In the whole period of struggle for the borders of the Republic of Poland many troops did not have the regulation footwear, and some soldiers did not have it at all. This problem affected mainly soldiers belonging to the rear-guard formations such as staging battalions, which were provided with weapon and kit in the second place, and sometimes not at all; Central Military Archives, DPE Kołomyja 1, sign. I. 332. 60.1, Dowództwo Okręgu Etapowego Lwów Sytuacja bezpieczeństwa z dnia 19 listopada 1919.

wystawiają placówki po 4 ludzi; odległość między placówkami wynosi od półtorej do 2 ½ wiorst; patrole w sile jednego człowieka są wysyłane raz w dzień raz w nocy.

VI Stacja Kontrolna nr 6 w Sejmanach

Rozciągłość rejonu stacji – 10 wiorst; obsadza kordon na tej przestrzeni 4 placówki w łącznej sile 12 ludzi. Ułani pełnią służbę kiepsko, nadto popełniają nadużycia odbierając podróżnym często produkty spożywcze. Wobec zamarznięcia jezior w rejonie stacji i słabej obsady kordonu wojskiem, wszyscy omijać będą stację kontrolną i przez jeziora jeździć do Trok.

VII Stacji Kontrolna Nr 7 w Rudziszkach

Rejon stacji – 27 klm. Służbę na kordonie pełni jedna kompania piechoty (30% ludzi bez butów) oraz pierwszy szwadron 10 pułku ułanów w sile 80 szabel. Kordon obstawiony jest placówkami w sile 4-5 ludzi; odległość między placówkami 5-6 klm³⁶. Placówki pełnią służbę (zwłaszcza placówki kawaleryjskie) od 8-ej rano do 12-ej w nocy; w nocy śpią i kordon jest niestrzeżony. Ułani nie wysyłają patroli wcale, gdyż według słów D-cy szwadronu ppor. Bucholtza ma rozkaz koni nie męczyć, zaś: „kawaleria pieszo nigdy nie chodziła i chodzić nie będzie”. Służba wartownicza pełniona jest w ogóle niedbale, czego jaskrawym przykładem posłużyć może fakt, że dnia 26 listopada r. b. do wsi Markowszczyzna, w której stoi placówka ułańska, przyszło 20 litewskich żołnierzy i zabrali ze wsi późnym wieczorem wszystkich Polaków – dezertarów wojska litewskiego. Placówka w sile 5-ciu ludzi nic o tem nie wiedziała i była ogromnie zdziwiona, gdy doszła ją wieść o tem nazajutrz z ust mieszkańców Markowszczyzny³⁷.

IX Stacja Kontrolna Nr 9 w Matuzach

Rejon obsadzony słabo wojskiem, zaś wielki szmugiel idzie na Orany; na stacji w Oranach D-cą załogi jest por., który ma przydzielonych żandarmów. Żandarmi ci w ostatnich dniach mieli przytrzymać 4 żydowskie podwozy ze szmuglem do Litwy Kowieńskiej; Żydzi mieli być zaopatrzeni w przepustki wydane im przez owego porucznika w Oranach; szmugiel ten nie wiadomo dokąd odstawiono.

Komunikuję uprzejmie, że agenci – wywiadowcy z powodu braku broni palnej nie mogą należycie pełnić służby, zwłaszcza w takim rejonie jak Sejmany, gdzie wilki nocą zabierają trzodę chlewną. Uprzejmie proszę o wyasygnowanie 100.000 MK na kupno 7-u rewolwerów z ładunkami.

Oto jest ogólny obraz strzeżenia granicy. Oczywiście w tych warunkach nie może być mowy o wykonaniu zadania. Zwraca się z tem kilkakrotnie do Dowództwa Wojsk Litwy Środkowej o zarządzenie złemu – wszelkie przedstawiane pozostają bez rezultatów. Parę razy obiecano sprawę załatwić pomyślnie lecz w rezultacie otrzymałem z III Oddziału D.W.L.Śr. pismo za Nr. 3406/III datowane z dniem 25. XI 1921 r., które dla dopełnienia obrazu w całości przytaczam: „Nawiązując do ustnej rozmowy Zastępcy Szefa Oddziału Operacyjnego tut. D-twa z p. Dyrektorem Departamentu, komunikuje się, iż ze względu na szalone oszczędności wprowadzone przez Ministerstwo Skarbu Rzeczypospolitej, tut. D-two nie mogąc otrzymać ekwipunku zimowego dla żołnierzy nie jest w stanie obsadzić należycie linii demarkacyjnej. Jeśli Departament Spraw Wewnętrznych Litwy Środkowej może wywrzeć nacisk na Ministerstwo Skarbu Rzeczypospolitej w kierunku przyznania zimowych części umundurowania (jak kożuchy, rękawice, ciepła bielizna itd.) dla żołnierzy oddziałów

³⁶ The size of the Uhlan squadron estimated as 80 sabres is misleading, as ‘one sabre’ (‘one bayonet’ in the infantry) refers to one soldier participating directly in the fighting. For military units (subunits), except for sabres and bayonets, the ‘nourished staffing’ was distinguished, i.e. the whole group of auxiliary soldiers who did not take part in battle directly. Their number could amount to 30-50% of all the combat soldiers.

³⁷ The Lithuanians sent to the neutral zone their own groups fighting the Polish guerrillas, but they also made assaults in the areas under Polish control. REZMER (2006) 32. The document does not contain a description of the service at the post no VIII.

podległych tut. D-twu, to wszystkie życzenia Departamentu Spraw Wewnętrznych co do zagęszczenia obsady na linii demarkacyjnej będą bezzwłocznie uwzględnione.

S.r. /podpis/
Ppłk Sztabu Gen. i Szef Sztabu

Wobec tu podanych argumentów Departament Spraw Wewnętrznych nie ma nic do powiedzenia – pozostaje się tylko dziwić, że odpowiednie czynniki wojskowe nie rozważyły dokładnie wszystkich możliwości, oraz nie policzyły się z siłami jeszcze w październiku tj. przed rozpoczęciem całej akcji i uruchomieniem jednak dość poważnej organizacji wymagającej i zatrudy pieniędzy i energii i czasu, przez co naraziły w oczach opinii publicznej Departament Spraw Wewnętrznych, jako za całą akcję odpowiedzialny, na zarzut nieudolności.

Dzisiaj, zdaniem moim, nie pozostaje innego wyjścia jak zwinąć całą organizację Działu Kontroli Ruchu Kordonowego, zwolnić 45 pracowników, w tym 36 zdemobilizowanych wojskowych i 9 kobiet rewidentek i przekazać jego funkcje z powrotem władzom wojskowym, oraz jak najprędzej uchylić Dekret Nr 376. Pozostaje tylko jedno pytanie, na które opierając się na całorocznym doświadczeniu odpowiedzieć należy twierdząco: Czy nie wzmaga się na pasie granicznym nadużycie i łapownictwo, o których dziś mało jednak słychać i czy nie podziela na ludność pasa neutralnego i przykordonowego w sposób, jaki w chwili obecnej uznać należy za co najmniej niepożądany.

Ale czy dla ubezpieczenia się od tego należy wydawać ze Skarbu około 3 000 000 miesięcznie, raczy zadecydować Tymczasowa Komisja Rządząca; Ze swej strony w każdym razie proszę o zdjęcie z Dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych odpowiedzialności, jaką nań Dekret Nr. 376 wkłada.

/podpis nieczytelny/
Dyrektor Departamentu Spraw Wewnętrznych

Bibliography Sources

- Lithuanian Central State Archives, F. 19 Ap. 1, B 35.
Lithuanian Central State Archives F. 19 Ap. 1 B 36.
Lithuanian Central State Archives, F. 19 Ap. 1, B. 48.
Central Military Archives in Warsaw, DPE Kołomyja 1 sygn. I. 332. 60.1.

Literature

- BUCHOWSKI K. (2004), *Powstanie Litwy Środkowej w 1920 r.*, „Zapiski Historyczne”69, 41-50.
KRAJEWSKI Z. (1996), *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920-1922)*, Lublin.
LACH W.B. (2014), „*Bunt Żeligowskiego*”. *Kulisy przyłączenia Wileńszczyzny do Polski 1920-1922*, Warszawa.
ŁOSSOWSKI P. (1996), *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*, Warszawa.
ŁOSSOWSKI P. (1997), *Stosunki polsko-litewskie 1921-1939*, Warszawa.
ŁUKOMSKI G. (1997), *Wojna Domowa Z dziejów konfliktu polsko-litewskiego 1918-1920*, Warszawa.
REZMER W. (2006), *Likwidacja pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r.*, „Dzieje Najnowsze” 4, 31-52.
ŚLESZYŃSKI W. (2007), *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa.
ŚLESZYŃSKI W. (2005), *Policja Litwy Środkowej*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 6, 5-10.

Summary

The protection of the cordon section on the border between Central Lithuania and the so-called Kaunas Lithuania between 1921-1923

The above-mentioned document examines the period when the borders between Poland and its neighbours were not definitely fixed. It discusses mistakes made by the services on the Polish-Lithuanian border. It describes the way military groups were used on the border: Uhlans, a type of lancer cavalry, were forced to patrol the border as military policemen or border guards, which dissatisfied them as cavalrymen. The same service was performed by front-line units. For cavalry an additional barrier was its *esprit de corps* and ancient traditions. Serving on the border together with infantry, or even rear-guard troops was a discredit to them. At that time, the only formation properly prepared for the cordon service were staging battalions, consisting of soldiers of rear-guard formations, often more mature, who had been unfit for the front-line service during the Polish-Russian war. In the first years of independence the soldiers performed their service in difficult conditions, often living in squalor. The document discusses geographical conditions and their influence on securing the border, i.e. they facilitated contraband smuggling. The straits between the lakes were patrolled by guards, but in winter smugglers could cross the frozen lakes. To protect the cordon area a system of patrols was created, which could be avoided easily, however, as the guards were responsible only for the places they were patrolling, not the whole cordon area.

Then, the document outlines the unstable situation on the shifting borders of the Republic of Poland after regaining independence, and their ineffective protection. On the 100-year anniversary of Polish independence, it should be recalled that it was only in 1923 when Polish borders took on their final form.

Keywords: Central Lithuania (Middle Lithuania), the Command of the Cordon Section, staging troops, internal security